

Ключові слова: модернізм, інтелектуальність, інтелектуальний роман, структура, образ, ідея, інтертекст.

Аннотация

Статья посвящена проблеме становления жанра украинского интеллектуального романа в контексте мирового развития жанровой разновидности. Анализируется архитектура интеллектуальной романистики на фоне модернистского обновления жанра для научного разграничения с понятием интеллектуальности в литературе, которая является средой для формирования жанровой разновидности.

Ключевые слова: модернизм, интеллектуальность, интеллектуальный роман, структура, образ, идея, интертекст.

Summary

This article is devoted to the problem of formation of genre of the Ukrainian intellectual novel in the context of global development the genre variety. The architectonics of intellectual novel in line of modernist update of the genre are analyzed in the article.

Keywords: modernism, intellectual novel, structure, image, idea, intertext.

УДК 821.161.2–312.1

Куриленко І. А.,
кандидат філологічних наук,
Харківська державна академія культури

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУЛЬНОГО РОМАНУ

Український інтелектуальний роман як специфічна жанрова форма літературного дискурсу 20-х років ХХ століття – надзвичайно цікаве явище, для розуміння якого важливе значення має висвітлення його основних поетикальних характеристик. Питаннями, які пов'язані з інтелектуальним романом, зокрема його стилістичними, структурно-композиційними та ідейно-змістовими константами, займаються на сьогодні чимало науковців [5; 13; 14]. Особлива увага дослідників зосереджена на тому, що саме в цьому жанрі найбільш повно і з більшою очевидністю та визначеністю втілюється національний варіант філософії екзистенціалізму і відповідно сконцентрувалися його домінуючі властивості. Тож чимало дослідників, вдаючись до терміну “інтелектуальний роман”, паралельно вживають інші, зокрема “філософський роман” та “екзистенціалістський роман”. Не вбачаючи істотної різниці між цими поняттями, переважна більшість літературознавців вважає їх синонімічними, і лише незначна частина визнає їх як відмінні між собою жанрові модифікації. Відтак мета нашої статті – детально дослідити історико-літературний дискурс жанрових особливостей інтелектуального роману, зокрема українського, що ще до сьогодні є дискусійним.

Сам термін “інтелектуальний роман” уперше був уведений у науковий обіг у 1924 р. німецьким письменником Т. Манном, одним із найпомітніших представників західноєвропейської інтелектуальної прози. Його поява пов'язується з історичним зламом 1914–1923 рр., який загострив у свідомості сучасників необхідність переосмислення духовних цінностей доби, що і відбилася в літературній творчості. Прикметно, що в Т. Манна під цю категорію підпадають не

лише художні твори, а й твори, про які говориться суто в історико-філософському контексті – “Путівний щоденник філософа” Г. Кайзерлінга, “Ніцше” Е. Бертрама, “Занепад Європи” О. Шпенглера.

З плином часу термін “інтелектуальний роман”, первинно обґрунтований і уведений у науковий обіг почасти на основі філософської естетики, активно переноситься вченими в літературознавчу площину. Так, теоретичні спроби осмислення сутності інтелектуального роману помітно представлені в ряді розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Варто зазначити, що, аналізуючи німецький інтелектуальний роман початку ХХ ст. й виокремлюючи його жанрово-стильові особливості, дослідники, як правило, вдаються до паралельного вживання термінів “інтелектуальний роман” і “філософський роман”, уважаючи їх синонімічними. Тож вважаємо за доцільне окремо зупинитися на рисах філософського роману з метою уточнення понятійного апарату.

Так, витоки філософського роману, за свідченням таких науковців, як В. Агеносов [1] і В. Бікульчюс [3], сягають часів античності. Ще у творах Платона виокремлюється так звана вихідна філософема (діалог, метафора, міф, літературна ремінісценція), що втілює в собі сутність філософської проблеми. Важливу роль у формуванні філософського роману зіграли й художні твори епохи Середньовіччя та Відродження, в яких продовжують розвиватися діалогічність мислення героїв та філософічність їхнього підходу до світу. Проте філософський роман як самостійний жанр виникає лише в епоху Просвітництва у французькій літературі ХVІІІ ст. Серед провідних жанрово-стильових особливостей філософського роману цієї доби дослідники виділяють:

- численні висловлювання, філософські суперечки та роздуми героїв щодо сенсу буття теоретичного характеру;
- так звані “підтримуючі елементи”, зокрема афоризми, парадокси, вставні епізоди, суперечки із тої чи іншої проблеми;
- чітко виявлену філософську концепцію як провідну ідею твору.

Прикметно, що кожна наступна літературна епоха створює власну модель філософського роману, враховуючи й переосмислюючи ті жанрові ознаки, які були притаманні ранній класичній моделі ХVІІІ ст. Згідно з класифікацією В. Бікульчюса, вміщеною в розвідці “Поетика філософського роману”, на позначення філософського роману ХХ ст. доцільно користуватися терміном “інтелектуальний роман”. Свій вибір учений пояснює тим, що термін “філософський роман” віддзеркалює класичний етап розвитку цієї жанрової модифікації (ХVІІІ–ХІХ ст.), а термін “інтелектуальний роман” утілює в собі ті розумові споглядання, які характерні для філософського роману ХХ ст. [3, 9].

Інший теоретик, Ю. Давидов, говорячи про розвиток інтелектуального роману як особливого різновиду філософського, зазначав, що цей феномен породжений процесом “конвергенції” художнього й філософського способів осягнення реальності [9, 4]. Вирішальний крок у напрямку до жанру інтелектуального роману, згідно з теорією Ю. Давидова, зробив Ф. Ніцше, який

глибше за інших філософів відчув і усвідомив трагічну ситуацію світу, яка виявилася в руйнації християнського міфу, що, своєю чергою, призвело до “переоцінки всіх цінностей” і створення нових міфів. Під міфологізацією, яка й спричиняє появу інтелектуального роману, Ю. Давидов мав на увазі створення певних філософських концепцій, зокрема “міф екзистенціалізму” [8, 142].

Про інтелектуальний роман як особливий витвір художньої культури ХХ ст. висловлено чимало цікавих спостережень у розвідках Т. Гуріної [7], В. Днепров [10], Н. Павлової [19], І. Фрадкіна [20]. Вчені стверджують, що якщо в філософському романі ХVІІІ ст. “теорія” викладалася лаконічно, у формі афоризмів, парадоксів, то в інтелектуальному романі ХХ ст. домінують надто довгі теоретичні висловлювання. За перенасиченими ж конструкціями текстів А. Франса, Т. Манна, Г. Гессе та інших письменників стоять складні асоціації, відкриті й приховані цитати, алюзії, ремінісценції, символічний план. Виклад теорії перестає бути однолінійним, теоретичні положення подаються у співставленні з життєвими ситуаціями. Таким чином, теорія уже не зводиться до тези, а є сукупністю ідей, системою поглядів, до того ж принципово не монологічною. Як зазначає В. Днепров, текст інтелектуальних романів є свого роду “дорогоцінною мінливою амальгамою, що віддзеркалює сучасну культуру, матеріальну й духовну, культуру наукову та художню” [10, 315].

В інтелектуальному романі ХХ ст. з’являється також новий тип героя-інтелектуала, що розмірковує на теоретичні теми, обговорює широке коло наукових проблем, серед яких не лише філософські, а й політичні, економічні, науково-технічні теорії. До того ж такий герой не лише інтелектуал, але й наділений характерологічними, індивідуальними якостями, в його образі закладені неоднолінійність й особлива форма зображення внутрішнього світу в порівнянні з героєм філософського роману ХVІІІ–ХІХ ст. У зв’язку з цим Н. Павлова зазначала, що внутрішнє життя героїв інтелектуальних творів “у значно більшій мірі генералізовано: вони поставлені не стільки у певні відносини до оточуючих і один до одного, скільки у певні стосунки до світобудови, що й визначають їх поведінку” [19, 260].

До суттєвих ознак інтелектуального роману Т. Гуріна [7] справедливо відносить посилену умовність. Дослідниця зазначає, що умовними є не лише розмірковування героїв над філософськими проблемами, а в значній мірі й сюжет. Звідси випливає й інша характерологічна особливість досліджуваного феномена – посилений суб’єктивний елемент, що йде від авторського сприйняття зображуваного. У даному випадку автор “не стільки змальовує реальність, скільки відкрито пропонує свою конструкцію світу” [7, 208].

Досліджуючи німецький інтелектуальний роман початку ХХ ст., І. Фрадкін цілком справедливо звернув увагу й на таку його визначальну жанрову доміную, як “відкритий фінал”. Дослідник наголосив на тому, що роман закінчується питаннями, на які письменник не подає відповідей. Отже, з точки зору традиційних понять такий роман позбавлений кінця, або остаточна розв’язка

духовних конфліктів і філософських проблем, що поставлені у творі, виносяться за його межі, у сферу самостійної думки читача [20, 250].

Як бачимо, інтелектуальний роман ХХ ст. має генеалогічну спорідненість із філософським романом ХVІІІ–ХІХ ст., а отже, і зберігає його основні структурні особливості: численні теорії, що висловлюються, як у науковому трактаті; підпорядкованість характерів і ходу подій певній філософській ідеї; наявність “підтримуючих елементів”. Проте, незважаючи на спільну структурну модель, в інтелектуальному романі ХХ ст. виявляється чимало нововведень, які не були відомі філософському роману попередніх епох: надто довгі теоретичні висловлювання; “багатозначність” (“діалогічність”) філософської ідеї; новий тип героя-інтелектуала; посилені умовності; домінування авторського суб’єктивного начала; “відкритий фінал” тощо.

Зауважимо, що на сторінках праць таких науковців, як Д. Наливайко [16], С. Павличко [18] та інших, на позначення інтелектуального роману вживається також термін “екзистенціалістський роман”, який, до речі, більше використовується по відношенню до творів французьких (Ж. П. Сартр, А. Камю, С. де Бовуар) або англійських (А. Мьордок, Д. Фаулз) письменників середини – другої половини ХХ ст. Чи належать ці два терміни (“інтелектуальний” / “екзистенціалістський”) до одного жанрового типу, чи різні назви окреслюють існування різних естетичних явищ, ми і спробуємо з’ясувати.

У питанні жанрової природи екзистенціалістського роману цікавими є погляди російської дослідниці Є. Євніної [11], яка відзначає, що появу екзистенціалістського роману, а відтак і екзистенціалізму як його філософської основи, спричинили такі масштабні події, як Друга світова війна, всенародний спротив і боротьба за мир у післявоєнні роки. Відповідно, екзистенціалістський роман (хронологічні межі досліджуваного явища Є. Євніна окреслює 40–60-ми рр. ХХ ст.) різко відрізняється від інтелектуального роману початку ХХ ст., авторів якого мало цікавили актуальні політичні події доби.

Усебічно дослідивши художні твори Ж. П. Сартра, А. Камю, С. де Бовуар, їх образну манеру організації літературного тексту, Є. Євніна доволі точно спостерегла основні риси екзистенціалістського роману, в основі якого, на що вказує сама етимологія поняття, лежить людська “екзистенція”. Творців екзистенціалістського роману, на відміну від їх попередників, на думку дослідниці, зовсім не цікавить цілісність зображення людського характеру, процес його формування і розвитку, натомість їх цікавить позиція героя щодо світу, в який він “закинутий” поза власним бажанням і який йому нічого не приносить, окрім страждань [11, 148]. Мова, отже, про фрагментарність екзистенціалістського роману, що змальовує найчастіше не все життя героя, а якісь його окремі трагічні періоди. У даному контексті треба зауважити, що й інтелектуальні романи теж обмежували сюжет одним драматичним моментом із життя героїв, проте їх творці прагнули “сконцентрувати в цій короткій зустрічі своїх героїв з читачем всю цілісність характерів, показуючи не лише їх минуле й теперішнє, але і майбутнє” [11, 148].

До найважливіших досягнень екзистенціалістського роману Є. Євніна справедливо відносить також те, що в ньому всебічно відкрилася внутрішня (екзистенційна) розгубленість індивіда, який опинився перед обличчям абсурдного світу, що сповнений несподіваних випробувань. Відповідно, головним об'єктом екзистенціалістського роману є не просто герой-інтелектуал, який шукає своє місце в житті, а самотній, "відчужений" герой, який повинен пройти через т.зв. сартрівський "відчай", щоб зробити "вибір", тобто знайти свою міфічну "свободу" як порятунком від абсурдного світу.

Не менш важливим компонентом у структурі екзистенціалістського роману є авторська дистанція – свого роду відмова від авторської оцінки щодо зображуваних подій. Це означає, що оповідь у творі весь час ведеться від особи якого-небудь героя, а "письменницький об'єктив переміщується тут у план суб'єктивний, полем нагляду стають процеси, що відбуваються не стільки у зовнішньому, скільки у внутрішньому світі, у свідомості героя" [11, 35].

Глибоку інтерпретацію англійського екзистенціалістського роману знаходимо у розвідці "Інтелектуальний роман сучасної Великобританії" (1993) С. Павличко, в якій, щоправда, не розмежовуються поняття "інтелектуальний" / "екзистенціалістський" романи. Проте дослідниця підкреслює, що аналізований нею тип творів за вихідну позицію бере саме екзистенціальну схему, в центрі якої – екстремальна ситуація, котра має визначити всю подальшу долю героя, ситуація вибору між "справжнім" і "несправжнім" існуванням. У цій ситуації людина повинна вирішити, чи відкинути їй суспільні обставини, що тиснуть на її особистість, як фальшиві, чи навпаки, пристосуватися, слідувати загальноприйнятим правилам, пожертвувавши власною свободою [18, 84].

Як бачимо, екзистенціалістський роман – це складне явище ХХ ст., основними поетикальними характеристиками якого є: фрагментарність, розірваність конструкції твору; замкненість простору; багатоступенева система художніх засобів, яка розкриває атмосферу абсурдності, відчуження, самотності героїв; наявність авторської дистанції щодо зображуваних подій.

Вищепроведений аналіз дозволяє нам не лише окреслити інваріантні ознаки таких феноменів, як "філософський" / "інтелектуальний" / "екзистенціалістський" роман, а й дає можливість виділити кожен із них в окрему специфічну жанрову форму, що виявляється в особливостях художньої структури, зумовленої авторським баченням світу: вибір певної теми, проблеми, ідеї, типу композиції, конфлікту, засобів творення характерів, ступінь і способи "присутності" автора в тексті тощо.

Таким чином, з'ясувавши очевидну поетикальну розбіжність між "філософським", "інтелектуальним" і "екзистенціалістським" романами, вважаємо за доцільне прояснити й інше питання – особливості жанрової специфіки українського інтелектуального роману.

У національному літературознавстві термін "інтелектуальний роман" почав викристалізовуватися ще на початку 90-х рр. ХХ ст. Утім проблема інтелектуального роману в українській літературі як така вперше порушується

С. Павличко. У монографії “Дискурс модернізму в українській літературі ХХ ст.” (1997) вона наголошує, що на українському національному ґрунті жанр інтелектуального роману почав розвиватися майже водночас із його утвердженням, а відтак і продуктивним розвитком у західноєвропейській літературі. Проте тенденція до інтелектуалізації української художньої літератури має глибокі корені: “без сентиментальних марусь і не менш сентиментальних повій, без волів і кайдашевих сімей, без вичулених феміністок Кобилянської та мрійливих страждальців Яцкова, без психологічних ескапад Винниченка” [17, 3] не з’явився б перший інтелектуальний роман – “Андрій Лаговський” (1905) А. Кримського, в якому інтегрувалися здобутки національної літератури та художні відкриття європейського масштабу.

За спостереженням С. Павличко, твори, що належать до інтелектуальної прози, попри зрозумілі відмінності, обумовлені індивідуальною творчою манерою кожного письменника, характеризуються деякими спільними рисами, найбільш значущими серед яких є такі, як перевага думки над формою, ідеї над художньою структурою, що обумовлює певну штучність, сконструйованість останньої; умовність як один із можливих шляхів вираження художньої ідеї у творі, підвищення його інтелектуального потенціалу; іронічність, скептичність, навіть пародійність авторського дискурсу; схематичність людських характерів, що символізують певні погляди або психологічні стани; поява певного типу героя, схильного до рефлексій, самоспоглядання; зосередженість на екзистенціальних проблемах людського існування, зокрема на раціональності / ірраціональності людської поведінки, внутрішній роздвоєності людської особи, нездійсненності свободи, абсурдності буття тощо [17, 209–217].

Питання жанрової природи інтелектуального роману в українській літературі услід за С. Павличко порушують й інші дослідники.

Цікаві роздуми про жанрові особливості українського інтелектуального роману 20-х рр. ХХ ст. містить студія Н. Колошук [15], у якій констатується, що в досліджуваному феномені важливою передусім є природа конфлікту – конфлікту ідей, світоглядних філософських та етичних позицій, виражених через протистояння героїв, образну композицію, виявлення авторської точки зору в нарації [15, 62]. І якщо в західноєвропейському інтелектуальному романі, за слушними спостереженнями дослідниці, основою ідейного конфлікту можуть бути конкретна проблема певного часу або т.зв. вічні проблеми, висловлені через міфологічний сюжет, то в українському варіанті інтелектуальна природа роману може бути навіть закамурфльована любовним, “виробничим” або “сімейно-побутовим” конфліктом [15, 62].

Надзвичайно цікавими є роздуми Р. Горбика [6] про таку рису українського інтелектуального роману, як деконструкція, що єднає його з традиціями постструктуралізму й постмодернізму. У даному контексті доречно зауважити, що деконструкція як пошук парадоксального прочитання художнього тексту, зокрема інтелектуального роману, відштовхується від концепції структури, бінарних

конструкцій і передбачає аналіз опозицій, який знімає ієрархічні відношення і встановлює рівноправну силу обох її елементів.

Н. Бернадська маркує інтелектуальний роман як твір, “в якому цікаві сюжетні колізії підпорядковуються найдетальнішому художньому аналізу внутрішнього світу людини” [2, 113].

До цікавих результатів приходять у своєму дослідженні Ю. Ганошенко, зазначаючи, що в українській інтелектуальній романістиці 20–30-х рр. ХХ ст. досить гостро постає питання кризи національного міфу. На думку вченого, базисною категорією будь-якого національного міфу є менталітет як специфічна духовна субстанція, що визначає особливості психічного складу окремої національної спільноти, а також специфіку її “мовних матриць” та поведінкових моделей окремої людини [4, 25]. Відповідно, криза національного міфу, що яскраво втілюється в українському інтелектуальному романі, зумовлюється нічим іншим, як “зміною поведінкових і психологічних матриць окремого індивіда та руйнування етно-національного сакруму” [4, 27].

Отже, український інтелектуальний роман, достатньо представлений в 20-х рр. ХХ ст., має низку яскраво виявлених домінантних ознак, що дозволяє виділити його серед інших різновидів роману в самостійний жанровий підвид.

Перспективним для подальшого вивчення вважаємо питання визначення основних характеристик художньої концепції українського інтелектуального роману та з'ясування специфіки його образності.

Література

1. Агеносов В. В. Генезис философского романа : [учебн. пособие] / В. В. Агеносов. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1986. – 131 с.
2. Бернадська Н. І. Український роман : теоретичні проблеми і жанрова еволюція : [монографія] / Н. І. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Бикуньчюс В. В. Поэтика философского романа : [учебн. пособие] / В. В. Бикуньчюс. – Вильнюс : Издательско-редакционный совет Министерства народного образования Литовской ССР, 1988. – 71 с.
4. Ганошенко Ю. А. Відображення кризи національного міфу в українському інтелектуальному романі 20-х рр. / Ю. А. Ганошенко // Слово і час. – 2004. – № 5. – С. 24–29.
5. Гноєва Н. І. Український інтелектуальний роман 20-х років в оцінці Ю. Шевельова / Н. І. Гноєва // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія : філологія. – 2009. – № 843. – Вип. 55. – С. 144–147.
6. Горбик Р. Знімання масок, або Лист у вічність : Віктор Домонтович і світовий контекст / Р. Горбик // Вітчизна. – 2001. – № 11–12. – С. 136–143.
7. Гурина Т. Л. Некоторые предпосылки изучения авторской позиции в интеллектуальном романе XX века / Т. Л. Гурина // Проблема автора в художественной литературе. – Ижевск : [б. в.], 1974. – С. 200–226.
8. Давыдов Ю. Н. “Интеллектуальный роман” и философское мифотворчество / Ю. Н. Давыдов // Вопросы литературы. – 1977. – № 9. – С. 127–171.
9. Давыдов Ю. Н. Бегство от свободы : философское мифотворчество и литературный авангард / Ю. Н. Давыдов. – М. : Худож. лит.-ра, 1978. – 365 с.
10. Днепров В. Д. Идеи времени и формы времени / В. Д. Днепров. – М. ; Л. : Советский писатель, 1980. – 598 с.
11. Евнина Е. М. Современный французский роман : 1940–1960 / Е. М. Евнина. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 519 с.

12. Зборовська Н. В. Психологічний і літературознавчий : [посібник] / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
13. Зубань-Хакікі В. І. Поетика мотивацій та аплікацій інтелектуального роману 20-х років ХХ ст. / В. І. Зубань-Хакікі // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : філологія. – 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 183–188.
14. Козачук Н. В. Поетика української інтелектуальної прози 1960–90-х рр. : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.01.01 "Українська література" / Н. В. Козачук. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.
15. Колошук Н. "Недуга" Є. Плужника як інтелектуальний модерний роман / Н. Колошук // Слово і час. – 2002. – № 1. – С. 64–70.
16. Наливайко Д. С. Інтелектуальна проза Альбера Камю / Д. С. Наливайко // Камю А. Вибрані твори : [в 3-х т. / пер. з фр. ; упоряд. О. Жупанський] – Х., 1997. – Т. 3 : Есе. – С. 593–611.
17. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі ХХ ст. / С. Д. Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
18. Павличко С. Д. Лабіринти мислення : інтелектуальний роман сучасної Великобританії / С. Д. Павличко. – К. : Наукова думка, 1993. – 104 с.
19. Павлова Н. С. Типологія німецького роману : 1900–1945 / Н. С. Павлова. – М. : Наука, 1982. – 279 с.
20. Фрадкін І. О жанрово-структурних особливостях німецького інтелектуального роману / І. Фрадкін // Художественная форма в литературах социалистических стран : [очерки]. – М. : Наука, 1969. – С. 239–259.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню жанрової природи українського інтелектуального роману. Увага приділяється поетикальним розбіжностям між філософським / інтелектуальним / екзистенціалістським романами з точки зору жанрової специфіки. Наводиться докладний аналіз ряду розвідок українських літературознавців щодо характерних жанрових рис інтелектуального роману, що сприяє цілісному осмисленню розглянутого питання. Зокрема, виділяються такі провідні жанрові риси, як умовність, іронічність, скептичність, пародійність авторського дискурсу; деконструкція; криза національного міфу; екзистенціальний дискурс тощо.

Ключові слова: інтелектуальний роман, жанрова природа, авторський дискурс, екзистенціальний дискурс.

Аннотация

Статья посвящена анализу жанровой природы украинского интеллектуального романа. Внимание уделяется поэтикальным различиям между философским / интеллектуальным / экзистенциалистским романами с точки зрения жанровой специфики. Приводится подробный анализ ряда исследований украинских литературоведов относительно характерных жанровых черт интеллектуального романа, что способствует целостному осмыслению рассматриваемого вопроса. В частности, выделяются такие жанровые черты, как условность, ироничность, скептичность, пародийность авторского дискурса; деконструкция; кризис национального мифа; экзистенциальный дискурс и т.д.

Ключевые слова: интеллектуальный роман, жанровая природа, авторский дискурс, экзистенциальный дискурс.

Summary

The article is devoted to the analysis of genre nature of the intellectual novel. The author pays great attention to the various features of the philosophical, intellectual and existentialism novels from the point of genre specificity. The detailed analysis of some researches of the Ukrainian literary scientist's relativity the characteristic of genre features of the intellectual novel is given. In particular, such of genre's features as conventionality, ironical, skeptical, travesty writer's discourse; deconstruct; crisis national myth's; existentialism discourse are distinguished.

Keywords: intellectual novel, genre nature, writer's discourse, existentialism discourse.

УДК 82–1/–9:7.046.2

Ленська С. В.,
кандидат філологічних наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ЖАНРУ ФАНТАСТИЧНОГО ОПОВІДАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІСТИЦІ 1920-х РОКІВ

Фантастика як антипод реального / буденного супроводжувала увесь шлях розвитку людської цивілізації. Генетично закорінена в міфі, вона широко і багатогранно відтворена у жанрах усної народної творчості, і в ХІХ столітті виокремилася у цілу систему жанрів, що базувалися на категорії фантастичного. Творчі здобутки Ж. Верна і Г. Велса утвердили статус наукової фантастики серед “серйозних” жанрів літератури.

Інтерес до фантастики особливо актуалізувався у зв'язку з бурхливим розвитком науки у 1900–1930-ті роки. Категорія ірреального виконувала низку функцій: співвідносила побут і буття, висвітлювала динаміку змін між особистістю і соціумом, встановлювала зв'язок теперішнього із минулим і майбутнім. Фантастика як художній прийом дозволяла осмислити зміну соціальної і морально-світоглядної парадигми, що відбулася в результаті трьох революцій і кількох воєн.

В російській літературі надзвичайну популярність здобули науково-фантастичні романи О. Толстого “Аеліта” (1922) та “Гіперболоїд інженера Гаріна” (1927), О. Беляєва “Людина-амфібія” (1928), “Голова професора Доуеля” (1925) та ін. На українському ґрунті дебютним науково-фантастичним романом була “Сонячна машина” (1928) В. Винниченка, що стала справжнім бестселером 1920-х років, оскільки порушила низку болючих й актуальних проблем: значення науково-технічного прогресу в історії людства, відповідальності ученого за результати наукових винаходів, можливості побудови ідеального суспільства тощо. Остання проблема демонструвала інтелектуальний вихід роману в інтертекстуальне поле світових утопій (“Місто Сонця” Т. Кампанелли, “Острів Утопія” Т. Мора та ін.). Проте сюжет твору переконливо довів трансформацію утопії в антиутопію. І в цьому аспекті відчутні інтертекстуальні зв'язки, сходження / опозиційність з “Ми” Є. Замятіна та іншими відомими зразками жанру роману-антиутопії пізнішого періоду (О. Хакслі, Дж. Орвелла, Р. Бредбері та ін.). Романи Ю. Смолича “Господарство доктора Гальванеску” (1929), що увійшов до трилогії “Прекрасні катастрофи” (1956), Д. Бузька “Кришталевий рай” (1935), повість М. Трублаїні “56-та паралель” (1939) та інші, безперечно, внесли вагому частку у формування фантастичного дискурсу вітчизняної прози. Серед наукових рефлексій у цьому сенсі слід насамперед вказати кандидатську дисертацію О. Стужук (2006) [7]. Також проблеми української романістики, в тому числі і з фантастичними елементами, потрапили в поле зору Н. Бернадської, М. Васьківа, О. Філатової та ін.